

**GÖÇ OLGUSUNUN WEBERYAN ANALİZİ: I. DÜNYA SAVAŞI DOĞU VİLAYETLERİ
ÖRNEĞİ¹**

Sait YILDIRIM

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı Doktora

Programı (Doktora Öğrencisi)

saityildirim.erez@gmail.com

05356665344

Birinci dünya savaşı sırasında Rus ve Ermenilerin baskılarından dolayı Doğu Anadolu bölgesindeki Osmanlı halkının büyük bir bölümü daha güvenilir bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Göç eden halk, iş, mülk ve toplumsal düzenlerinden ayrılarak yeni bir yaşam biçimi ve şartlarına uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Yerleşilen bölgelerde sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda uyumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Devletin sorunları çözme çabaları yetersiz kalmıştır. Bu sıkıntılı sürecin dönüşü de yeni toplumsal sorunları ortaya çıkarmıştır. Göç eden halkın birkaç yıl içerisinde kendi yaşam alanlarına dönme uğraşı toplumsal düzeni alt üst etmiştir. Bu anlamda göç olgusu öncesi ve sonrası için toplumsal uyum ve eylem problemleri ortaya çıkarmıştır. Göç süresince devletin halk üzerindeki kontrolü zayıflamış denetim mekanizmaları yetersiz kalmıştır. Bahsedilen toplumsal hareketliliği ortaya çıkaran tarihsel koşullar ve iktidar ilişkileri dikkate alındığında, nedensellik ilkesine bağımlı sosyolojik bir analize ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada olduğu gibi çoğunlukla tarihsel ve kültürel araştırmalarda değerlerden bağımsız bir şekilde toplumsal eylemlerin neden, sonuç ve etkilerini anlamacı bir biçimde ortaya koyan Max Weber'in metodolojik perspektifine sıklıkla ihtiyaç duyulmaktadır. Weber'in sosyoloji geleneği "anlama" ve "nedensellik" boyutuna dikkat çekerek kültür kavramına odaklanan bir tarihsel yapıya dayanmaktadır. Weber toplumsal eylem ve olguların gerçekleşmesini tek bir nedene bağlayan kuramsal önermeleri reddetmektedir. Bu kapsamda nedensellik aracılığı ile göç olgusunun toplumsal yapıdaki etki ve dönüşümleri daha belirgin kılacağı görülmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı 1. Dünya savaşı sürecinde doğu şehirlerindeki göç hareketliliğinin etkilerini tüm yönleri ile sosyolojik boyutunu Weberyen metodoloji ve kavramsallaştırmalar ile ele almaktır.

Anahtar Kavramlar: Göç, Birinci Dünya Savaşı, Max Weber, Toplumsal Değişme, Uyum.

¹ Bu makale, 2-3 Nisan 2018 tarihinde "Uluslararası Katılımlı Genç Akademisyenler Sempozyumu Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Göç ve Kültürel Etkileşim" isimli kongrede sunulan bildiriden türetilmiştir.

WEBERIAN ANALYSIS OF MIGRATION FACT: THE FIRST WORLD WAR EASTERN PROVINCES CASE

During the First World War, the large part of Ottoman citizens in Eastern Anatolia region had to migrate to safer regions because of the pressure of Russians and Armenians. Migrated people had to comply with the new life style and conditions leaving their own profession, possession and social orders. Social, political and economic negations occurred in settled regions. State's efforts to solve the problems were insufficient. As a result of this troubled period new social problems occurred as well. Migrated peoples' returning efforts in a short period turned the social order upside down. In this context, migration fact caused social adaptation and action problems before and after. State's control on the people during the migration declined and control mechanism was insufficient. When historical conditions and power relations causing mentioned social actions are considered, a sociological attitude could be necessary. Methodological perspective of Max Weber, who reveals reason, result and effects of social actions mostly in historical and cultural studies independent from values in a meaningful way, is frequently needed. Weber's sociological tradition bases on a historical structure focusing culture concept by remarking "understanding" and "causality" dimensions. Weber refuses to corporate propositions which attribute accruing of social actions and facts to a reason. In this concept, it is evaluated that migration fact embodies effects and transformations in social structure through causality. In this concept, the purpose of this study is to discuss sociological dimensions of effects of migration mobility in eastern provinces during the First World War in all its parts with the Weberian methodology and conceptualisations.

Key Words: Migration, First World War, Max Weber, Social Change, Accordance.

Giriş

Göç sosyal, siyasal ve ekonomik sebeplerle isteyerek veya zorunlu olarak gerçekleşen toplumsal bir eylem olarak görülmektedir. Göç mevcut toplumun niteliklerine göre biçimlenmektedir. Göç, mesafe ve yaşam alanı olarak ülke içerisinde veya ulus aşırı bir biçimde gerçekleşmektedir. Göç bilimsel anlamda çeşitli teori ve kavramsallaştırmalar ile ele alınmaktadır. Bu kapsamda göç eylemleri çeşitli tipolojilere indirgenerek anlaşılır kılınmaktadır. Göç ile yeni bir yerleşim alanına dâhil olmak çeşitli sorun ve riskleri de beraberinde getirmektedir(Adıgüzel, 2016: 3-6). Bu sebeple göçün nedenlerinden sonuçlarına kadar genel çerçevede bir bütün olarak ele alınması gerekli görülmektedir. Toplumsal hareketliliğin göç edilen ve terk edilen bölge için olumlu ve olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Ekonomik temelli göçlerde, iş imkânı yaygın olan kentlere göç eylemi işsizliği azaltmakla birlikte iş ve eleman ihtiyacını karşılayarak üretime katkı sağlamaktadır. Bu sürecin yaşanması ile yoksulluk ve işsizlikle ortaya çıkan kargaşa önlenmiş olacaktır. Ancak bu olumlu niteliklerin yanında göç ile birlikte dengesiz bir nüfus hareketliliğinden bahsetmek gerekmektedir. Kentlere yığılan nüfus ile suçluluk oranlarında bir artışı getirmektedir. Aynı zamanda göçmenler ile yerleşim alanındaki halk arasında oluşan problemler ileri dönemlerde toplumsal bir probleme dönüşmektedir. Kent yaşamı ile bütünleşmenin sağlanamadığı süreçte göç eylemi güvenlik açısından zararlı bir hale dönüşmektedir(Akkayan, 1979: 20-22).

Toplumsal hareketlilik, ilkel topluluklarda yaşam mücadelesi ve verimli alanların tercih edilmesi amacıyla tarihsel olarak ilkel göç başlığında kategorize edilmiştir. Savaş ve zorunlu durumlarda devletlerin iktidarlarını korumak amaçlı toplulukların zorla göç ettirildiği durumlarda görülmektedir. Bunun yanında yaşam kalitesini arttırmak amaçlı kişisel ve toplumsal karara dayalı göç hareketi yaşanmaktadır(Yalçın, 2004: 33-35). Kitlesele göç hareketleri öncelikle yaşanan alandaki tehlikelerden ortaya çıkmaktadır. Savaş ve ekonomik sorunların eşliğinde göç zorunlu bir eyleme dönüşmektedir. Göçün sosyal ilişkiler bağlamında birey ve ailelerin daha iyi yaşam standartları için gelişmiş yaşam alanlarını tercih etmeleri ile de gerçekleşmektedir(Aguirre, 1983: 425-426). Bu tercihin yanında göç olgusu, göçmenler üzerinde sosyal ve kültürel açıdan değişiklikler ortaya çıkarmaktadır. Özellikle zorunlu göçler ve savaş dönemlerinde gerçekleşen göç hareketliliği hem göç edenler hem de göç edilen bölgelerdeki topluluklar için toplumsal çatışmalara yol açmaktadır. Göç ile birlikte öncelikle uyum sorunu ortaya çıkmaktadır. Göçün ülke içinde yaşanmış olması da toplumsal ve kültürel çatışmanın oluşması için yeterli olmaktadır. Savaş halinde gerçekleşen göçlerde belirtilen soyut çatışmalara ek olarak ekonomik ve sağlık sorunları da öne çıkmaktadır(Balcıoğlu, 2007: 84-86). Özellikle savaş dönemi ve çatışma ortamında ekonomik sorunlar göç ile daha karmaşık bir ortam oluşturmaktadır. Bu çalışmada devlet yönetimi tarafından kendi halkının güvenliği için zorunlu kıldığı

göç eylemi ele alınmaktadır. Göç kapsamında doğu vilayetlerinde ermeni ve Rus baskılarından kurtulma amaçlı göç eden halk Osmanlı resmi yazışmalarında *şark mültecisi* olarak tanımlanmıştır. Bu kavramsallaştırma ile diğer göç hareketliklerinden farklı bir konumda değerlendirilmiştir. Bu sebeple çalışma kapsamında da aynı kavram kullanılmıştır (İpek, 2014: 9-20). Şark mültecileri Osmanlı'nın kendi sınırları içinde göç etmek durumunda kalan vatandaşlarından oluşmaktadır.

Araştırmanın amacı toplumsal bir eylem olarak göç kavramının üzerinden etki ve sonuçlarını Weber'in sosyolojisini aracı kılarak tarihsel ve kültürel olarak anlamlandırmaktır. Araştırma sürecinde belli göç kuramları ve tipolojilere değinilmektedir. Çoğunlukla savaş ve bu kapsamda gelişen zorunlu göç hareketleri üzerinde durulmaktadır. Göçün tarihsel ve kültürel anlamda toplumsal etkileri Max Weber'in sosyolojik yönelimine uygun biçimde çözümlenmeye gayret edilmektedir. Toplumsal eylemin nedenselliği ve olguların çok yönlü ilişkileri göç hareketi çerçevesinde ele alınmaktadır. Weber, sosyolojik olarak olay ve olguları açıklamada tarihselliğe dayanarak nedensellik ilkesi etrafında şekillenen bir metodoloji benimsemektedir. Tarihsel sürecin kapitalizmi geliştirmesini din ve kültür bağlamında açıklamaktadır. Toplumsal ilişkilerin ekonomik ve siyasal çıkarlar çerçevesinde güçlendiğini ifade etmektedir. Ekonomi teorilerinde özellikle Ortadoğu coğrafyasında düşman olmasına rağmen işbirliği yapan devletlerin pragmatik tutumlarını ortaya çıkarmaktadır (Weber, 2012: 22-23). Benzer şekilde ittifak halinde olan topluluklar ekonomik çıkarlar üzerine düşman olmaktadır. Osmanlı güçlerine karşı doğuda ermeni ve Rusların ittifakı Weber'in ifade ettiği işbirliğinin önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

1. Kavram olarak göç

Göç kavramı, Uluslar Arası Göç Örgütü tarafından tanımı evrensel nitelik taşımaktadır: *“Uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, yerinden çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler dâhildir.”* (Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2009: 18) Göç olgusu bireylerin buldukları yerleşim yerinde yaşama imkânının ortadan kalkması veya kaldırılması sonucu kendi istekleriyle veya zorunlu olarak mekân değişikliğiyle gerçekleşmektedir. Yaşam şartları ekonomik, sosyal veya siyasal nedenler ile göçe zorlanmaktadır (Ekici, 2015: 13-14). Göç her ne sebeple olursa olsun yaşam alanının değişmesi ile gerçekleşen bir eylemdir. Göç ekonomik sosyal ve siyasal anlamda daha iyi ve güvenli bir yaşam biçimi elde etmek için tercih edilmektedir. Sanayi devrimi ile fabrika ve seri üretim bölgelerine kitlesel göçler yaşanmıştır. Avrupa ülkelerinde kırsal alanlardan kent bölgelerine göçler nüfus dalgalanmalarına yol açmıştır (George, 1970: 45-47). Ancak zorunlu göçler daha çok güvenlik amaçlı gerçekleşmektedir. Çalışma kapsamında Türkiye'de birinci dünya savaşı zamanında doğu vilayetlerinde gerçekleşen göç hareketleri ele alınmaktadır. Bu süreçte

gerçekleşen göç hareketleri zorunlu olarak ve güvenlik amaçlı gerçekleşmektedir. Araştırma çerçevesinde göçün kuramsal olarak nedensel ve çok yönlü toplumsal ilişkilerini ortaya koyan Everell S. Lee'nin temellendirmesi toplumsal ilişkileri anlamlandırması açısından önem kazanmaktadır. Lee, *itme-çekme teorisini* anlatırken göçün çok yönlü biçimde nedenselliğinin açıklanmasını gerekli görmektedir. Bu kapsamda:

- “1. Yaşanan yer ile ilgili faktörler,
2. Gidilmesi düşünülen yer ile ilgili faktörler,
3. Araya giren engeller,
4. Kişisel faktörler.”(Lee, 1966: 50). Göç başlangıç ve bitişine kadar toplumu sosyal siyasal

ve ekonomik yönü ile etkilemektedir. Göçü ortaya çıkaran faktörler mevcut yaşam alanındaki olumsuzluklardan oluşmaktadır. Bununla birlikte meydana gelen göç hareketinde yaşam alanının terk ediş süreci; araştırma kapsamında ele alınacak olursa göç eden halkın yaşam biçimini etkilemektedir. Göç edilen bölgedeki toplumsal ilişkiler göç eden halkın mücadele edeceği birçok sorunu ortaya çıkarmaktadır.

2. I. Dünya savaşı ve Türkiye’de Göç

I. dünya savaşı, savaş teknolojilerinin geliştiği ve hemen tüm ülkelerin müdahil olduğu uzun yıllar süren bir savaştır. Savaş süresinde sadece cephelerde değil sivil halk da savaştan etkilenmiştir. Savaşlarda hak ve hukuk ihlalleri, toplu kıyımlar ve göçler evrensel savaş sorunları arasındadır. I. dünya savaşında bahsedilen problemlerin hepsi Osmanlı sınırlarında misliyle yaşanmıştır. Osmanlı halkının özellikle doğu ve güney vilayetlerde Rus ve Ermeniler tarafından haksız yere yaşam alanlarını gasp edilmiştir(Tekir, 2016: 44-47). Bunun yanında Ermeniler tarafından Müslüman halk katliamlara uğramıştır. Yerlerinden edilen Müslüman halkın malları ve yaşam alanları Ermeniler tarafından gasp edilmiştir. Rusya tarafından her fırsatta Anadolu topraklarına Ermeniler yerleştirilerek bölgenin güvenliğini tehdit edilmiştir. Osmanlı devleti ise kendi halkının can ve mal güvenliği için bölge halkının yaşam alanlarını değiştirmek zorunda kalmıştır(Kırzıoğlu, 1978: 62-65). Doğu vilayetlerinde Sarıkamış harekâtının başarısızlığının ardından göç hareketliliği artmıştır. Rus birliklerinin işgalci politikaları bölge halkını göçe mecbur bırakmıştır. Osmanlı hükümeti ülke bütünlüğünü korumak ve çatışmaları önlemek için Müslüman halkı güvenli bölgelere yerleştirmiştir. Bunun yanında iç savaş planlarını bozmak için Ermeniler de zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Ermeniler, çeteler kurarak doğu vilayetlerinde Rusların desteği ile bölgede terör estirmiştir(Tekelioğlu, 2008: 157-159). Osmanlı hükümeti kendi halkının güvenliğini, ülke içindeki iç tehditleri ortadan kaldırmak ve sınırlarını korumak için gerek Müslüman halkı gerekse Ermenileri zorunlu olarak göç ettirdiği görülmektedir.

Toplumsal hareketin zorunlu hali, savaş döneminde güvenlik kaygıları ve baskılardan meydana gelmektedir. Bireyler ve topluluklar yaşamlarını sürdürmek için göç etmek zorunda kalmıştır. Göç ile ortaya çıkan yıkımın giderilmesi için etkin sosyal politikalara gerek duyulmuştur. Ancak savaş dönemlerinde hak ve ihlallerin yaygınlaşması ile göç sosyal ve sosyolojik bir probleme dönüşmektedir(Petersen, 1970: 57-60). Doğu vilayetlerinde göç olayı, Osmanlı kuvvetlerinin Rus birliklerini durduramamasından kaynaklanmıştır. Doğu bölgelerindeki kayıplar halkın güvenliğini tehdit altına sokmuştur. Bu kapsamda yerli halk belli süreliğine zorunlu olarak daha güvenli bölgelere göç ettirilmiştir. Göç eden halk kendi yaşam alanlarını istemeyerek terk etseler de can güvenliği için mecbur kalmışlardır. Çünkü Rus ve ermeni birlikleri savaş ortamının vermiş olduğu psikoloji ile baskı ve insanlık dışı eylemlerde bulunarak Müslüman halkı yıldırma ve bölgeden uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Halk ise can ve namusunu koruma amaçlı yurtlarını terk etmiştir(Okur, 2016: 177-180). Ermeniler doğu vilayetlerinde karışıklık çıkarmak için büyük devletler tarafından kullanılmıştır. Bölgede Osmanlı otoritesini zayıflatmak ve idareyi ele geçirmek için Rus ve Ermeniler sürekli bir uğraş vermiştir. Ermeniler ise bağımsız bir ermeni devleti kurma hayali ile özellikle Rusya tarafından bölgede güçlendirilmiştir(Paşa, 1998: 43-45). Ermeniler tarihsel olarak Osmanlı ile uzun asırlar boyunca dostane ilişkilerini sürdürmüştür. Ancak toplumsal çıkarlar tarihsel ilişkileri baltalamıştır. Ermenilerin Osmanlı devletine olan ani düşmanlığı ve tutum değişikliğini anlaşılır kılmak için Weber'in önermesi dikkat çekici görülmektedir. Weber' göre toplumlar veya iktidarların kaderi çıkarlar doğrultusunda belirlenmektedir(Weber, 2012: 136). Rusların kendi çıkarları için millet-i sadıka olarak tanımlanmış Ermenileri isyana yönlendirdiği görülmüştür. Osmanlı'nın başlangıçta doğu vilayetlerinde güç kaybetmesi Ermenilerin bağımsızlık kazanacağı fikrini güçlendirdiği söylenebilir. Ancak ilerleyen dönemlerde Osmanlı devleti sınırlarını koruyarak harici güçleri defederek bağımsızlığını sürdürmüştür.

3. Göç Nedenleri

Toplumsal hareketlilik kuşkusuz belirli nedenler ve amaçlar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Toplumsal eylemin tarihsel ve kültürel anlamda temelleri bulunmaktadır. Toplumsal eylem birey ve toplulukların etkileşiminden güçlenerek çıkar ilişkisine dönüşebilmektedir(Weber, 2012: 133-134). Savaş süresince rakip devletlerin mücadelesi de birtakım toplumsal eyleme yol açmıştır. Göç hareketi Rus ve Ermenilerin sosyal eylem bağlamında geleneksel olarak bölgedeki vaat edilmiş hayalleri için sarf edilmiş çabalardan oluşmaktadır. Rus ve Ermenilerin belirlenen eylem politikalarına karşılık rasyonel ve zorunlu olarak bölge halkı göç etmek zorunda kalmıştır. I. dünya savaşında özellikle Kafkas cephesinde Rus birliklerinin Erzurum sınırlarına kadar istila etmesi Osmanlı ordusunu zora sokmuştur. Sarıkamış'ta verilen kaybın da etkisi ile güçlenen Ruslar ermeni birliklerinin desteği ile Van ve Bitlis'ten doğu Karadeniz'in kıyılarına kadar ilerlemiştir. Bu süreçte Osmanlı topraklarında

yaşayan Ermeniler, bağımsız devlet kurma hayallerini gerçekleştirmek için Rusların yanında yer almıştır. Ermeniler amaçlarını gerçekleştirmek için gönüllü birlik ve komiteler kurmuştur. Ermeniler, Osmanlı topraklarında Kendi iktidarları için yerli halkı zorbalıkla göçe zorlamıştır. Savaş ortamı ve Rusların bölgedeki gücün kullanan Ermeniler, yerel çeteler ile işbirliği halinde Osmanlı toprak bütünlüğünü tehdide uğratmıştır(Öğün, 2004: 14-19). Savaş sürecinde Osmanlı devletinin seferberlik ilanına uymayan Ermeniler Rusların boyunduruğuna girmek istemişlerdir. Ruslar ise Osmanlı iç güvenliğini sarsmak için Ermenilere para ve silah yardımıyla bulunmuştur(Saray, 2005: 55-58). Doğu vilayetlerinde örgütlü olarak isyan hazırlığında olan ermeni birlikleri bölge halkına zulüm etmiştir. Bölge halkı seferberlik olduğu için silahlarını devlete verdiği için savunmasız kalmıştır. Doğuda sınır bölgelerinde Rusların ve Ermenilerin baskıları bölge halkının iç Anadolu vilayetlerine yönelmesine yol açmıştır. Karadeniz bölgesi de Rus birlikleri tarafından işgal amaçlı baskı ve yıldırımlara sahne olmuştur. Doğuda Erzurum'un işgali ve Sarıkamış harekâtındaki askeri kayıplar doğu Karadeniz bölgesini tehlikeye sokmuştur(Coşar, 2006: 118-122). Doğu vilayetlerinde Rusya'nın çıkarları doğrultusunda Ermeniler göçe teşvik edilmiştir. Bu durum hem bölgenin güvenliğini tehdit etmekte hem de Rus nüfuzunu etkinleştirme amacıyla gerçekleşmiştir. Doğu vilayetlerindeki göç hareketliliği Osmanlı devleti tarafından kendi halkının güvenliğini sağlamak için farklı vilayetlere yönlendirmiştir(Şihaliyev, 2005: 5-6).

Osmanlı devletinin doğu vilayetlerinde iç sorunlar bağlamında Ermenilerin yanında aşiret yapıları ile de mücadele etmesi gerekmektedir. Doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinde aşiret yapısı güçlü bir teşkilatlanma yöntemi olarak görülmektedir. Yerel anlamda iktidar ve gücü aşiretler temsil etmiştir. Bu kapsamda savaş sürecinde bölge üzerinde hedeflenen planlar aşiret yapılarını dikkate alarak gerçekleşmiştir. Rus devleti bölgedeki gücü ele almak için aşiretleri kendi hâkimiyetinde barındırmak istemiştir. Doğu ve özellikle güneydoğu vilayetlerinde aşiret yapılanması güçlü iktidar anlamında güçlü bir otoriteye sahiptir. Geleneksel olarak iktidar geçmişten gelen kültürel yapının kümülatif bir şekilde inşa ettiği bir güçtür(Weber, 2005: 40). Bu sebeple bölgede devlete karşı direniş gösteren Rus ve ermeni birlikleri geleneksel iktidar ilişkilerini kendi lehlerinde kullanmak için aşiretleri kışkırtmaya çalışmıştır. Aşiretler de dönem itibarıyla doğu ve güneydoğu bölgelerinde önemli bir güce sahiptir. Bu sebeple aşiret yapıları Osmanlı Devleti'ne karşı Rus ve Ermeni birlikleri tarafından kışkırtılmıştır(Türkdoğan, 2005: 247-250). Doğu ve güneydoğu Anadolu bölgeleri Osmanlı devletinin son yüzyılında sıklıkla sorunların yaşandığı stratejik bir öneme sahiptir. Özellikle aşiretlerin yoğunlukla bölgedeki hâkimiyeti, devletin yerel anlamda hâkimiyetine engel olmuştur. Bölgedeki farklı azınlık grupların bulunması sürekli bir iç savaşı ve tehdidi tetiklemektedir. Rusya'nın bölgedeki Ermenileri kışkırtarak sürekli bir isyanı tetiklemiştir. Ermeni çetelerin sorunları ile birlikte aşiretlerde kimi zaman dış devletlerin teşviki kimi zaman bölgesel çıkarılardan dolayı iç güvenliği tehdit edici

eylemlere imza atmıştır(Çadırcı, 1980: 50-53). Özellikle doğu vilayetlerinde aşiret ve kabile yapıları yönetim üzerinde söz sahibi olmuştur. Bu sebeple başkaldırı eylemleri sıklıkla aşiretler üzerinden planlanmıştır. Ruslar ermeni birliklerinin yanında aşiret yapılarını Osmanlı devletine karşı başkaldırıya teşvik etmiştir(Duman, 2016: 216-220). Bölgede Rusların politikaları üç aşamada ilerlediği görülmektedir. Rus orduları Osmanlı sınırlarını zorlayarak toprakları işgal etmeye çalışmaktadır. İkinci olarak ermeni çetelerini organize ederek çatışma çıkarmaya çalışmaktadır. Son olarak bölgede güçlü olan aşiret yapılarını kullanarak Osmanlı güçlerine karşı direniş planlamaktadır.

4. Göç Süreci

Göç süresinde göçmenlerin güvenli bir şekilde yerleşim bölgelerini değiştirmesi devlet kontrolünde gerçekleşmektedir. Devlet yönetimi göç eylemini profesyonel biçimde organize etmesi gerekmektedir. Bu noktada toplumsal sorunlar sonucu meydana gelen göç eylemlerinin yönetimi iktidarlar aracılığı ile organize edilmektedir(IOM, 2009: 21-23). Göç süreci bireyler üzerinde psikolojik ve ekonomik anlamda etki bırakmaktadır. Göç ile yaşam alanından çıkış bir travma yaratmaktadır. Bunun yanında göç sürecinde maddi sıkıntılar ve hak ihlalleri göçmenlerin devlete karşı güvensizlik oluşturmaya yol açmıştır(Aker, 2008: 65-67). Bu sebeple Osmanlı devletinde göç hareketliliği yaşanırken şark mültecilerinin güvensizlik problemini ortadan kaldırmak için bir takım önlemler alınmıştır. Kontrollü bir göç hareketi sağlamak için yetkililer aşevleri ve istirahat haneler inşa etmesine rağmen yeterli olmamıştır. Savaş sebebi ile ekonomik zorluklar çeken halk, göç üzerine hayvanlarını geride bırakmak zorunda kalmıştır. Ekonomik geliri olmayan göç süresince kıtlıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Halkın kendi yaşam alanları üzerindeki Rus tehdidi dolayı halkın tedirginliğine yol açarak göçü zorunlu kılmıştır. Bu süreçte Rusların emellerini gerçekleştirmeye yönelik ermeni çetelerinden geleni yapmıştır. Bölgede bağımsız bir devlet kurmak isteyen Ermeniler, Rusların taleplerini yerine getirmiştir. Bu durum bölgeyi sürekli Rus ve ermeni tehdidi altında yaşamaya zorlamıştır(Tekir, 2016: 52-54). Göç mecbur bırakılan Osmanlı halkı Ermeniler tarafından göç sürecinde de saldırılara maruz kalmıştır. Göçmenler, köylerinde mal ve erzaklarını bırakmak zorunda kalmıştır. Şark mültecileri, ermeni birlikleri tarafından; erkekler ve yaşlılar kapalı odalarda yakılarak öldürülürken kadınlar taciz ve tecavüzler ile karşı karşıya kalmıştır. Sadece Ermenilerin baskıları değil açlık ve sağlıksız şartların gelişmesi de can kaybına yol açmıştır(Öğün, 2004: 33-36). Doğu vilayetlerinde göçler ile birlikte ortaya çıkan önemli bir problem ise bulaşıcı hastalıklardır. Sağlıksız ortamlarda kitlesel hareketler hastalıkları da beraberinde getirmiştir. Savaş döneminde devletin yetersiz sağlık alt yapısı, tifo ve verem gibi bulaşıcı hastalıkların hızla yayılmasına yol açmıştır(Çalık, 2006: 221-222). Sağlık ve ekonomik problemlerin baş göstermesi göç eden halkın uyum ve motivasyon sorununu ortaya çıkarmıştır. Göç eden halk yeni yerleşim alanında kültürel ve sosyal anlamda zorluklarla başa çıkmak zorunda kalmıştır(Taştan, 2001: 77-78). Doğu vilayetlerinde göç

hareketliliğinin savaş ortamında gerçekleşmesi sosyal ekonomik ve sağlık açısından problemler oluşturmaktadır. Göçün zorunlu olduğu süreçte göç eden halkın göç ettikleri bölge ile sosyal ve kültürel uyumu sağlaması iç çatışmaların ortadan kalkması için gerekli görülmektedir. Göçmenler mülk ve varlıklarını geride bıraktıkları için kısa zamanda kendi yaşam alanlarına dönmek istemektedir.

5. Geri ye Dönüş Süreci

Göç gerçekleştikten sonra, göçü gerekli kılan sorunların giderilmesi ile geriye dönüş süreci başlamaktadır. Geriye dönüş süreci daha önce göçe sebep olan sorunların çözülme süreci ile gerçekleşmektedir. Ancak göç eyleminde olduğu gibi geriye dönüş sürecinde de birçok sorun meydana gelmektedir(IOM, 2009: 12-14). Göç ile birlikte yaşam alanlarını terk eden veya ettirilen topluluklar geriye dönüşü de farklı bir toplumsal eylem olarak değerlendirilmektedir. Zorunlu göç hareketlerinde kendi yaşadığı bölgede mal varlığını bırakan göçmenler bir an önce kendi yaşam alanlarına dönmek istemektedir.

Göçmenler ülke içerisinde toplumsal hareketlilik yaşasa da güvensizlik ve yabancılaşma söz konusu olmuştur. Tanıdık, akraba veya aynı paydadan bireyler birbirleri ile iletişim ve güven içinde yaşamaktadır(Tönnies, 2000: 188-189). Göç hareketinin savaş ortamında gerçekleşmesi güvensizliği arttırmıştır. Göç ile birlikte savaş şartlarının ağırlığı ve güvensiz bir toplum yapısı göçmenleri zor durumda bırakmıştır. Göç gerçekleştikten sonra oluşan toplumsal ilişki yeni bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Toplumsal olguların bir bütün olarak tüm ilişki ağları ile birlikte ele almak eylemlerin çözümlenmesi noktasında gerekli görülmektedir(Weber, 2014: 50). Weber toplumsal ilişki ile göçün kolektif yönünü vurgulamaktadır. Göç edilen bölgelerde daha zor şartlarda yaşamak zorunda kalan şark mültecileri güven içinde kendi yaşam alanlarına dönüş yapmaya çalışmışlardır. Doğu vilayetlerinin Rus ve ermeni birliklerinden temizlenmesi ile dönüş için hazırlıklar başlamıştır. Yerlerinden edilen halkın yurtlarına dönüşü Osmanlı için de önemli ve gerekli görülmüştür. Bölgenin boşta kalması ekonomik ve politik olarak zararlara yol açmıştır. Boşta kalan bölgeler göç süresince ermeni birlikleri tarafından yağmalanmıştır. Göçmenlerin dönüşü ile bölgede Osmanlı hâkimiyetinin güçlenmesi planlanmıştır(Öğün, 2004: 55-60). Göç dönüşünde şark mültecileri kendi memleketlerinde mal ve mülklerine kavuşmak istemektedir. Ancak Rusların çekilmesi ile Ermeni birlikleri ev ve ambarları boşaltarak yerleşim alanlarını yağmalamışlardır. Aynı zamanda yerleşim bölgelerinde cami, türbe ve mezarlık gibi kutsal mekânlar zarara uğratılmıştır(İpek, 1999: 206-209). Rus ve ermeni birlikleri kültürel anlamda Osmanlı devletini zayıflatmayı amaçlamaktadır. Ancak Osmanlı birliklerinin kısa zamanda ülke güvenliğini sağlaması ile bölge kontrolü Osmanlı hükümetinin eline geçtiği görülmüştür.

Rusya'nın bölgedeki başarısızlıklarının sonucunda Osmanlı hâkimiyeti tekrar sağlamıştır. Savaş galibiyetinin etkisinin yanın da sosyolojik anlamda dikkate değer toplumsal ilişkiler Rus ve ermeni birliklerinin planlarını bozmuştur. Bölgede tutunma çabası bakımından Osmanlı halkı sıkı ilişki ve devlete bağlılığı toprak bütünlüğünün sağlanmasına katkı sağlamıştır. Bu kapsamda Weber, toplumsal birliklerin ilişkilerini analiz ederken toplumların gönüllü olmayan ittifaklarını zorunluluk olarak değerlendirmektedir(Weber, 2005: 25). Rusya'nın sıcak denizlere inme hayalleri I. dünya savaşı sürecinde de Osmanlı devleti tarafından alt edildiği söylenebilir. Toplumsal kazanımlar ve bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti dış ülkelerin iktidar ilişkilerini sarstığını göstermektedir. Bu süreçte Osmanlı Rus ilişkisini anlama kavramı çerçevesinde ele almak yerinde olacaktır. 'Anlama' kavramı ile somut veya soyut eylemlerin kuramsal bir çerçeveye taşınması ile anlam kazanmaktadır. Anlama bir açıklama ve anlamlandırma yöntemidir. Weber anlama ile olay ve olguların tarihsel boyutunu dikkate alarak ideal tipini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Anlama süreci tarihsel açıdan olaylar arası ilişkiler kurarak nedensellik ilişkisinin ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır(Hira, 2000: 54-55). Anlama kavramı toplumların, eylem pratiğini açıklamak ve anlaşılır kılmak için önem kazanmaktadır. Weber'in anlama kavramını tarihsel açıklamayla olan vurgusu nedensellik ile açıklanabilir. Toplumsal ve tarihsel anlam nedenselliğin biçimlendirdiği bir süreçle gelişmektedir. Weber tarihsellik ve anlamacı anlayış ile bir kültür felsefesi kurgulamaktadır. Olay ve olguların tarihsel süreçte anlamacı bir bakış açısı ile çözümlenmeyi önermektedir(Weber, 1949: 150-153). Göç eylemi ile anlaşılır kılmaya çalışılan süreçte Türk ve Rus devletlerinin tarihsel rekabetleri dikkatleri çekmektedir. Bu rekabette Ermenilerin payının önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Ermenilerin tarihsel anlamda Osmanlı ile yakın ilişkileri bulunmaktadır. Ancak savaş süreci ve çatışmayı kullanarak bağımsız devlet kurma amacı Ermenilerin pragmatik davranmalarına yol açtığı söylenebilir.

Sonuç

Toplumsal bir eylem olarak göçün etki ve sonuçları çok yönlü biçimde ele alınması gerekmektedir. Weber'in toplumsal eylem açıklaması çalışma kapsamında ele alınan göç olayını açıklamada önem kazanmaktadır. Weber, sosyolojiyi eylemleri çözümlenmek için önemli bir araç olarak görmektedir. Weber bireysel ve toplumsal olarak tutum ve davranışları çözümlenmek için nedensel açıklamalara yönelmektedir. İnsanların eylemlerini ve karar mekanizmalarını yönlendiren toplumsal gerçeklikler mevcuttur. Bu nedenler ekonomik, sosyal ve siyasal temelde bireyleri ve toplumları isteyerek veya zorunlu olarak yönlendirmektedir. Nedensellik ise daha çok birbirini etkileyerek gelişen olay ve olgular arasındaki ilişkiler ile açıklanmaktadır. Bu ilişkilerden yola çıkarak toplumsal olay ve olguların gerçekleşmesi nedensellik çerçevesinde ortaya konulmaktadır. Weber nedensellik ile olguları açıklarken tek birden çok olguyu referans almaktadır. Göç olayının sonuçlarına bakıldığında göç veren bölgelerde yerli halkın nüfusunun azalması ile ekonomik ve sosyal üretimler zarara uğradığı

görülmüştür. Bu durum bölgenin geleceği açısından tehdit oluşturmuştur. Bahsi geçen göç hareketleri neden sonuç bağlamında bireyler ve devlet arasında bir kopuşa yol açmıştır. Göç ile birlikte göç edilen bölgede yerleşme ve yaşamaya ilişkin problemler ortaya çıkmaktadır. Göç olayı, ülke sınırları içerisinde olsa da bir kimlik ve güvenlik konusunu gündeme getirmektedir. Göç edilen yerleşim yerinin ekonomik ve sosyal yapısı göçmenlerin başa çıkması gereken temel sorunlardandır. Göç hareketliliğinin yaşandığı bölgelerde nüfus dağılımı orantısız biçimde gerçekleşmektedir. Doğu vilayetlerinde I. dünya savaşı sırasında göç verilmesi ile sıklıkla nüfus dalgalanması olmuştur. Bunun yanında savaş sebebi ile eli silah tutan herkesin askere çağrıldığı bir süreç yaşanmıştır. Üretim ve tarımsal faaliyetleri, savaş sebebi ile durma noktasına gelmiştir. İşgücünün önemli bir niceliği askerlik yaptığı için ekonomik anlamda çıkmazlar yaşanmıştır. Askerliğin yanı sıra göç edilen bölgeler, tarım ve hayvancılık açısından önemli alanlardan oluşmaktadır. Üretim sağlayarak devlet ekonomisine katkı sağlayan nüfus artık devlete külfet olmuştur. Sonuç olarak Anadolu'nun doğu vilayetlerinde yaşayan halk göç olayı üzerinden sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Göç olayı aynı ülke içerisinde gerçekleşse bile eylemin sonucunda kültürel çatışmalar yaşanmıştır. Ülke içinde gerçekleşen göç hareketlilikleri uyum problemini ortaya çıkarmıştır. Göç edilen bölgelerdeki sakinlerin göçmenler ile olan ilişkisi toplumun işlevsel yapısına zarar vermiştir.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2016). Göç Sosyolojisi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Aguirre, B. (1983). Evacuation as Population Mobility: International Journal of Mass Emergencies as Disasters (e-journal), (1983): <http://www.ijmed.org/articles/529/download/> (27.03.2018).

Aker, A. T.(2008). Ruhsal Süreçler Açısından Zorunlu Göç ve Yerinden Edilme. “Zorunlu Göç” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası. Yayına Hazırlayanlar: Elif Kalaycıoğlu, Elif Ege. 8(30), 64-69.

Akkayan, T. (1979). Göç ve Değişme. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Balcıoğlu, İ. (2007) Sosyal ve Psikolojik Açından Göç. İstanbul: Elit Kültür Yayınları.

Coşar, M. (2016): Trabzon’da Muhacirlik Anlatıları, İşgal, Göç ve Muhacirlik, (Der) Ahmet Köksal, İçinde 117-131. Trabzon.

Çadırcı, M. (1980). Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik: Tarih Araştırmaları Dergisi, 13(24): 45-58.

Çalık, R., Muzaffer, T.(2006). Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 16: 204-228.

Duman, Ö. (2016). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Doğu Anadolu'dan Samsun'a Zorunlu Göç ve İskân: Karadeniz İncelemeleri Dergisi 21: 215-224.

Ekici, S., Tuncel, G.(2015). Göç ve İnsan: Birey ve Toplum, 5(9): 9-21.

George, P.(1970). Types of Migration of the Population According to The Professional and Social Composition of Migrants. Readings in the Sociology of Migration, (Ed) Clifford J. Jansen. İn, 39-49. Oxford.

Hira, İ.(2000). Max Weber'in Yöntem Anlayışı: Bilgi 2(1): 45-58.

İpek, N.(1999). Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler: Omü Eğitim Fakültesi Dergisi 12(1): 161-224.

İpek, N.(2014). Kaynakların Dilinde Göç Kavramı: Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 9(17): 9-20.

Kırzioğlu, F.(1978). Armenya Yukarı Ellerde 2700 Yıllık Türk Varlığı; Ermeniler'in Rus İstilasına Alet Olması ve Mezalimi: XX. Yıl Armağanı Ermeniler Hakkında Makaleler-Derlemeler II: 45-65.

Lee, E. S.(1966). A Theory of Migration: Demography 3(1): 47-57.

Okur, M., Gökteş, S. Birinci Dünya Savaşı'nda Bayburt'un İşgali ve Göç: Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 21: 173-184.

Öğün T.(2004). Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923). Ankara: Babil Yayıncılık.

Paşa, T. (1998). Talat Paşa'nın Hatıraları, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

Petersen, W.(1970). A General Typology of Migration. Readings in the Sociology of Migration. (Ed) Clifford J. Jansen. Headington Hill Hall, İn, 49-69. Oxford.

Saray, M. (2005). Ermenistan ve Türk – Ermeni İlişkileri, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Şihaliyev, E. A. (2005). Ermenilerin Kimliği ve Büyük Ermenistan Efsanesi (Rus ve Ermeni Kaynaklarına Göre): Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 17(17): 1-13).

Taştan, A. V.(2001). Göç, Sosyal Değişme ve Din: Kuşaklar Açısından Bir Değerlendirme: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11: 76-84.

Tekelioğlu, İ. 2008: Göç ve Ötesi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekir, S.(2016). Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 16(32): 43-65.

IAAOJ International Anatolia Academic Online Journal

Tönnies, F.(2000). Gemeinschaft ve Gesellschaft. Şehir ve Cemiyet. (Ed). Ahmet Aydoğan, İstanbul İçinde, 185-218. İstanbul.

Tümtaş, M. S., Ergun, C.(2016). Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri: Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 21(4): 1347-1359.

Türkdoğan, O.(2005). Doğu ve Güneydoğu Kabile – Aşiret Yapısı. İstanbul IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Uluslararası Göç Örgütü,(IOM) (2009). Göç Terimleri Sözlüğü. İsviçre: Uluslararası Göç Örgütü.

Weber, M.(1949). The Methodology of the Social Sciences. (Çev.) Edward A. Shils ve Henry A. Finch. Illinois. The Free Pres.

Weber, M.(2005). Bürokrasi ve Otorite. (Çev.) H. Bahadır Akın. Ankara: Adres Yayınları.

Weber, M.(2012). Ekonomi ve Toplum. (Çev.) Latif Boyacı. İstanbul: Yarı Yayınları.

Weber, M.(2014). Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı. (Çev.) Özer Ozankaya. İstanbul. Cem Yayınevi.

Yalçın, C.(2004). Göç Sosyolojisi. Ankara: Anı Yayıncılık.